

ÉS IRODALOM

Ex libris

Vári György

Nehéz feladat volna megírni egy négy könyvet ismertető kritikafüzért, ha a kritikus becsületes lenne. Ahhoz, hogy írása koherens szöveggé váljon, fel kéne fűznie a négy írást valamilyen közös fonálra. Én ezt nem kísérem meg. Vonatkozásait, ha vannak, legfeljebb inkább szórt, mint tágas érdeklődésem rajzolhatja ki. Ami talán megnyerhető így, az az öncélú olvasás örömelvűsége, mely oly kevéssé lehet sajátja egy hivatásos kritikusnak. Másrészt Szerb Antal helyesen mondja, hogy az öncélú öröm nélkül nincs is igazi olvasó, így persze kritikus sem.

Gergely Ágnes: Carmen lugubre

Gergely Ágnes verseskötetével szeretném kezdeni, ezzel a szép, nehezen olvasható, vékony könyvvel, melynek nem egy verse mintha történetek fragmentumaira utalna anélkül, hogy a történetek felfejthetők lennének benne, és anélkül, hogy a történetek megértése valóban hozzájárulna a versek megértéséhez. "Egyszer csak nincs több szemtanú / sem a jóra sem a rosszra / a rom leválik az időről / hogy magát megsokszorozza / a fákból elmarad a szél / az ágak összeverten / cellafalat támasztanak / a széttördelt keretben" (Örizetlenül). Az emlékezés lehetőségéről és kényszeréről beszélő versekben minduntalan határokhoz érünk, a történetek rendre az elbeszélhetetlenbe ütköznek. A beszéd ezeken a határokon örködik, a meg-nem-szólaltathatót akarja elérni, annyit, amennyit csak lehet, átmenteni belőle a mondhatóba, visszanyerni az emlékezésnek: "minden az övék, minden a tiéd, / a légióé minden, ami ép, / a történeté minden, ami szép" (Az átok). A versek enigmatikussága azt mutatja meg, hogy nem a történetben rejlik az igazság, hanem a költői szóban: "Nincs lélek, hogyha nincs neve" (Egy határszéli temetőre). Az emlékezés Gergely Ágnesnél nem pusztán a történet rekonstrukciója, hanem a név őrzése az idő közömbösségével szemben, a költészet a semmi és a mondható, a semmi és a történet metszéspontján születik. "Ahogy a szobrot átjárja a Semmi / és mégsem válik semmivé a test / ráépült múltját nem lehet feledni / mint a hóesés oly tökéletes" (Mahler a templomban). A kötet eleji ima-költemény is ezt az eltűnőre irányuló figyelmet jelöli ki a vers feladatául, valami olyannak a megismerését, ami kizárólag így, a vers által megismerhető: "Perzselt, pusztuló, zártatos csontjaimban / öslények emlékezetével / add világítanom míg besötétlik" (Fohász lámpaoltás előtt). A költészet megismerő feladatának hite és az ezzel együtt járó költői szereptudat is mutatja e költészet Nemes Nagy Ágnes-i gyökereit, melyek - bár nagyon ritkán - túl erősen érezhetőek, például a Fenyőtű című vers soraiban: "Himbál az Idő. Önjogán nemes lét. / Túhegynyi karca az egyetemesség" (Fenyőtű). Ez a szereptudat azonban végtelenül alázatos, nem pusztán halk szavú, de önkioltó természetű: "Házat építeni: út, igazság, élet. / Az "én vagyok" teljes feladása" (Vulkán felett). Az Apu című vers visszautal az Ajtófélfámon jel vagy című nagy költemény első soraira, a két passzus így szól: "Nincsenek emlékeim / és ha vannak sem őrzöm őket / Sohasem koslatom a temetőket / nem rendít meg a szerves kémia". A felelet pedig: "Emléke napszínű falakban. / A falak hűlt helye a Napban. / Árnyéka nőttön nő. A fény fia. / A temető nem szerves kémia." A versek közt folyó vita a térbe és szövegbe "írt" jelek

megérthetőségéről, a jelölés lehetőségéről szólnak, magának a kötetnek az esélyein merengve, amelyik épp ezzel kísérletezik, az emlékezés jeleit írja a nyelv porába kitartó halkszavúsággal.

(Múlt és Jövő Kiadó, Budapest, 2005. 89 oldal, 1650 Ft)

Jacob Taubes: Nyugati eszkatológia

A német bölcseleő egyetlen könyve a múlt születését beszéli el. Mert a múlt nem létezett mindig, egészen addig nem, amíg a mítosz örök jelene kavargott csak az időben, amit nem rendezett el múlttá, jelenné és jövővé egy ígélet, pontosabban egy, az ígélet irányába meginduló ember. "És monda az Úr Ábrámnak: Eredj ki a te földedből, és a te rokonságod közül, és a te atyádnak házából a földre, a melyet én mutatok néked. És nagy nemzetté tészlek, és megáldalak téged, és felmagasztalom a nevedet és áldás leszesz" (Mózes I, 12, 1-2). Ábrahám úgy indul el, hogy mindazt, ami motiválja, nem látja, a látható természet istenei helyett az ígélet szólító Istene az ő Ura, aki kiemeli az embert a természetből, és a történelembe helyezi. Megjelenik a világon túli, azzal szemben lévő instancia, a láthatatlan Isten és a történelem az ő igazzá bizonyulásának drámája lesz. A láthatatlan, de hallható, szólító Isten azáltal, hogy idegenként, a világ másikkaként megjelenve ablakot vág a világbörtön falára, egyúttal idegenné teszi követőjét is a világban, akinek el kell hagynia mindent, ami ismerős volt számára, hogy őt követhesse. Semmi, amit lát, nem hordoz többé szentséget, sem anyaföld, sem nemzetség. Izrael népe nem etnosz, Izrael közössége "nem számláltatik a nemzetek közé" (Mózes IV, 23, 9). Taubes könyve szenvedélyes vita Karl Löwith Világtörténelem és üdvtörténet című művével, amely a történelemfilozófia radikális kritikája, és a történeti egzisztenciát mint nem-igazat veti el. Taubes annyiban igazat ad Löwithnek, hogy a történelem tagadhatatlanul a bűnnek alávetett világ története, pusztá kitérő a bűnbeesés és a megváltás közt, mégis a beteljesülése felé tartó ígélet egyetlen hordozója, az emberi és isteni szféra metszéspontja, ember és Isten találkozásának egyetlen helye. Ahhoz azonban, hogy valódi találkozási pont lehessen, el kell számolnunk Ábrahám kései utódai, a történetfilozófusok tévedéseivel. Martin Buber, akivel Taubes a könyv függelékében vitatkozik, joggal állítja, hogy a történelem a nyugati gondolkodás történetében megszünteti az egyén döntési szabadságát, folyama egyszerűen elragadja, magával sodorja Ábrahám gyermekeit, a folyó zúgása elnyeli, ereje pedig fölöslegessé is teszi a hívó szólítást. Hegelnél már nem találkozás történik, hanem Isten emberkísérlete zajlik egy világ nevű labirintusban, amelyből a kitörést az "ész csele" nevű nyithatatlan ördöglatat akadályozza meg. Buber történetfilozófiát illető bírálata már régről ismerős lehet a magyar olvasónak: "A lefolyás dogmája azonban nem hagy helyet a szabadság számára, a szabadság legvalóságosabb megnyilatkozása számára, melynek nyugodt ereje megváltoztatja a föld arcát: a megfordulás számára" - írja Buber az Én és Te-ben is. Taubes úgy menti ki a Buber által a történetfilozófián keresztül bevádolt apokaliptikát, hogy az a messiási reményre irányuló megnyílásban, illetve a megnyílás elutasításában hagyja meg a választás lehetőségét. "Az apokaliptikus "kell" nem a szükségszerűségnek abból a fajtajából való, mely a semleges természeti törvények jellemzője. Az apokaliptikus "kell" a történelem végének intenzív megelőlegzését jelenti a hit aktualitásában" (309).

(Atlantisz Könyvkiadó, Budapest, 2005. 320 oldal, 2990 Ft)

Závada Pál: A fényképész utókora

Závada Pál könyvének egyik fontos szála mutatja be a népi mozgalom súlyos tévedéseinek történetét, és bizonyos értelemben ez a regény

egy számtalan adatközlőt megszólaltató, hatalmas térbeli és időbeli koordináták közt mozgó fikcionált szociográfia, óriásfénykép. Túl azon, hogy elmeséli alakjai életén keresztül a magyar történelem bő fél évszázadát, megmutatja önmagunkról való tudásunkat is, nemcsak azt, kik voltunk-vagyunk, hanem azt is, hogy mit is gondolunk erről. A regény elbeszélői állandóan változó csoportok, akik az elbeszelt eseményeken kívül valamilyen csoporttudást közvetítenek, és ők is kiadnak egy olyan tablót, amelyet a regény elején készített fényképen szemlélhetünk meg, ahol az összes szereplő felmenői megtalálhatóak. A regény ennek a kimerevített pillanatnak, a fényképnek a narrativizálása, mozgásba hozatala, a megdermedt mozdulatok újraindítása, végigfuttatásuk, a már nem látott mozdulatok követése, a regény a fénykép utókorává válik. Az egyik jelenet egy szóváltást mutat be a könyv egyik fő témája, a zsidókérdés kapcsán, ennek tanulsága az, hogy: "...akiket most pusztán mint végleg a múltba süppedt és elvont tömegeket tudtunk fölidézni, de arcot-alakot-nevet nem voltunk képesek még hozzájuk képzelni sem, az pedig, hogy főutcánk házaiba, főterünk járdáira vagy épp ennek az ódon fogadónak a teraszára, saját székeinkbe helyezzük őket, képtelenségnek hatott volna" (398). Ezt a hiányt pótolja az életutakat (ahogy a tartalomjegyzék is mutatja) egybeszőve, a köztünk és a kép szereplői - a saját múltunk - közti folytonosságot helyreállítva, a fényképen látható figurákat a saját történetükbe visszahelyezve egy, a regényvilágot igazgató démiurgosz, aki a regény mindig szituált többes szám első személyű elbeszélői közül kilóg, aki azonosíthatatlan marad a regény legutolsó részéig. A fénykép szereplőinek "csoporthangja" ez, a holtak hangja, a fénykép igazsága, vagyis a fotográfusé, aki kihullott az időből a történet legelején, amikor deportálták és elgázosították, ahogy természete szerint, a fényképe is megmerevült az időben. Az időből kihullottak igazságának ad hangot a regény, az ő néma-fénykép alakjuk megszólalása lesz az első lépés, ami ehhez a helyreállításhoz, visszavezetéshez szükséges.

Ugyanakkor van valami, amit ez a hihetetlenül sűrű és gazdag, a szálakat egymáson rendkívül elegánsan átvezető szöveg nem szöhet bele ebbe a textúrába, az egymás mellett elsikló életek visszamenőleges megbeszélhetetlensége, a találkozások elmaradásának utólagos, néma katarzisa és az a hiány, amit a fénykép rögzít, és amit csak mint hiányt lehetne megértetni, visszaemelni a szereplők - és az olvasók - történelmi emlékezetébe. Egyszerre van folytonosság és szakadék köztünk és köztük. A fénykép regénnyé éled a könyv lapjain, és a regénybeli, egykori élet fényképpé merevül.

A két nem-tudás közös gyökerű, a történelmi kisiklások is kitéphetetlenül szövednek a figurák sorsába, a legfontosabb, amit a szöveg felmutat épp az, hogy a történelem nem egy kisvilágunktól idegen szféra, a mi élettörténetünkön, tévedéseinken, figyelmetlenségünkön keresztül is elbeszélhető. Reprezentatív történelmi figurákra alig történik utalás a könyvben, leginkább akkor, ha a szereplőkkel személyes kapcsolatban vannak, ugyanakkor mi sem idegenebb a könyv szellemétől Minarik Ede híres, a történelemet absztrakciónak minősítő mondatánál: Ki az a Hitler? Ilyen olcsón itt nem úszszuk meg.

(Magvető Könyvkiadó, Budapest, 2004. 413 oldal, 2690 Ft)

Radnóti Sándor: Műhelymunka

Radnóti kötetében a legvonzóbb a szerző műveltségének szervessége, az, ahogyan minden mögött, amivel foglalkozik, felsejlik az utalások, olvasmányok hatalmas hátországa, valami olyasmi, amiben a szerző már rég nem hisz, a kultúra egysége és folytonossága, annak a kulturális korszaknak az illúziója, amelyhez Radnóti gyakran és nagy érdeklődéssel fordul. Ennek a kötetnek épp a nyitótanulmányában,

ahol Sigmund Freud kulturális karakterét és a Freud által feltárt, az ő saját világán túllépő jelenségek feszültségét elemzi némi ironikus nosztalgiával. Érdekes adalékul elolvasni Radnóti írásához Thomas Mann 1936-os, csodálatos Freud-köszöntőjét (Freud és a jövő), mely megkísérli visszahelyezni, visszatolni Freud felfedezéseit Freud (és Mann) saját hagyományába, miközben szorongva tekint előre egy kultúra alkonyán a valódi "jövő" apokaliptikus világéjébe. Talán nem véletlen, hogy Mann írása végén Freudot az agg Fausthoz hasonlítja, aki "szabad nép szabad honát" véli látni és hallani, noha - bár ezt Mann nem teszi hozzá - semmit sem láthat, hisz vak, és a munka zaja, amit hall, nem egy eljövendő világ épülését jelzi, hanem csak az ő sírját ássák. E szerves műveltség magyarázhatja azt is, hogy az utóbbi tizenöt év elméleti robbanásainál, az újabb és újabb nyugati elméleti áramlatok magyar recepciója közben nem kapta el a kritikátlan lelkesedés, de nem is zárkózott mereven el a megvitatótól, itt összegyűjtött írásaiban is kissé szkeptikus érdeklődéssel fordul a különböző teorémák felé, teszi mérlegre azokat. Ahogyan a 90-es évek elejétől kopogtató, az irodalomértelmezés szövegimmanenciáját hangsúlyozó irányzatokkal szemben is szkeptikus, úgy az irodalmat a politikai-intézményi világba visszahelyező, az utóbbi pár évben meghonosodó iskolák eredményeit is óvatosan kezeli. A fikció-valóság ellentétpárt abszolutizáló irányzatokkal szemben joggal jegyzi meg, hogy "az esztétikai befogadás alapvető funkciói közé tartozik, hogy a befogadott műalkotás életmintaként, egy életformával való dialógusként szolgáljon. A művészetnek ez egyik sarkalatos történelmi feladata volt, de meggyőződésem, hogy az esztétikai szféra elkülönülésével, az esztétikum önállósulásával... sem szűnik meg" (37). Meglepő módon itt hasonló (nem azonos) irányt vesznek Radnóti gondolatai, mint a vitapartnerait ihlető Gadamer megfontolásai, aki az "igazságkérdés" visszaperlését tűzi ki célul egy csak a "szépre" irányuló, az "igaz"-at kizáró, az "esztétikai szférát elkülönítő" művészetelméleti kérdésfeltevéssel szemben. A "politikus" irodalomfölfogással szemben azonban az esztétikum autonómiájának védelmében lép fel a kötetet záró vitairatban. A kötet végén található egy interjú is, a kötet egyik legizgalmasabb része. A szerző a népi mozgalom történetéről, hatásáról beszél, a cím Az eltévedt lovast idézi: "Most hirtelen téli mesék rémei kielevenednek". Az idézet arra utal, hogy ami e rendkívül heterogén mozgalom legnagyobb vétkeinek, tévedéseinek hordozója volt, az esszencialista nemzettudat, egyedülként öröklődött tovább azokra, akik a mozgalom mai örököseinek vallják magukat, elmaradt az emancipatorikus szándék, minden, ami állítólagos elődeiket a magyar progresszió nagy hagyományához kötötte. Ennek illusztrálására elég elolvasni Döbrentei Kornél híressé vált, a Tilos rádió botránya kapcsán tartott sületlen, ám gonosz orációját, amelyben a "szakállas" országhódítóktól Werbőczy, még egyszer mondom, Werbőczy Magyarországot védi egy állítólagos népi író. Teheti, hisz már nem figyelmeztetheti senki, hívasd a törvénybe, ha tudod, Illyés, Bibó, Veres Péter. Miután "követői" holtában meggyalázták, ideje szellemi életünknek újragondolnia, örökségében felmérnie a "népiek" mozgalmát. Ez indult meg a rendszerváltás idején Radnóti interjújával, folytatódott alig valamivel később például a Radnóti kötetében megindító nekrológgal búcsúztatott Balassa Péter nagyesszéjében (Mi a magyar, ha nem kérdezi folyton-folyvást) és jutott mostanra el Závada ragyogó könyvéig, amiről fentebb már volt szó.

(Csokonai Kiadó, Alföld-könyvek, Debrecen, 2004. 162 oldal, 980 Ft)